

Ο ΙΔΑΝΙΚΟΣ ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΤΗΣ¹

Norberto Bobbio

Ο Ιταλός φιλόσοφος Cattaneo υπήρξε ιδρυτής μιας σημαντικής για την εποχή της επιθεωρήσεως επιστημονικής εκλαϊκεύσεως. Η συλλογή των άρθρων του που δημοσιεύθηκαν σ' αυτήν από το 1839 έως το 1844 ολοκληρώθηκε πρόσφατα.

• Carlo Cattaneo, *Il Politecnico 1839-1844*, εισαγωγή Luigi Ambrosoli, Bollati-Boringhieri, Τορίνο 1989, 2 τόμοι, 2.138 σελίδες.

ΕΞΩ από την Ιταλία ο Cattaneo είναι λιγότερο γνωστός απ' ότι άλλες μεγάλες μορφές του ιταλικού Risorgimento. Παρά τον πρωταγωνιστικό ρόλο που διαδραμάτισε κατά τις Πέντε Ημέρες του Μιλάνου, ο Cattaneo καταδικασμένος σε εξορία μετά την ήττα, πέρασε την υπόλοιπη ζωή του διδάσκοντας φιλοσοφία στο Λύκειο του Λουγκάνο. Ακολούθησε τον Garibaldi στη Νάπολη αλλά για ελάχιστο χρονικό διάστημα. Εξελέγη βουλευτής μετά την ενοποίηση της Ιταλίας, αλλά ουδέποτε πάτησε το πόδι του στο Κοινοβούλιο. Όλη του τη ζωή δήλωνε πως δεν ήταν άνθρωπος της δράσης. Απαρνήθηκε από την αρχή τον σεκταρισμό και κρατήθηκε μακριά από συνωμοσίες. Δεν πίστεψε ποτέ στα αιφνίδια κινήματα που ανάβουν θεαματικές φλόγες, για να σβήσουν γρήγορα, αφήνοντας πίσω τους σωρούς ερειπίων, όπως συνέβη το Μάρτιο του 1848 με την εξέγερση στο Μιλάνο, ένα από τα πολυάριθμα επεισόδια της αποτυχίας εκείνου που είχε χαιρετιστεί ως η πρώτη ευρωπαϊκή επανάσταση.

Ζώντας στο Μιλάνο μέχρι την εξορία του, ο Cattaneo θεωρούσε τον εαυτό του θεματοφύλακα της κληρονομιάς του λομβαρδικού διαφωτισμού του Cesare Beccaria και των αδελφών Verri. Εάν έπρεπε να επιλέξει ένα έμβλημα, δεν θα υιοθετούσε ποτέ το «Pensiero e azione» (σκέψη και δράση) του συγχρόνου του Mazzini, τον οποίο δεν εκτιμούσε, αλλά πιθανότατα, το «Prima il pensiero e dopo l'azione» (πρώτα η σκέψη και μετά η δράση). Και με «pensiero» δεν εννοούσε τη φιλοσοφία του Είναι και της Ύπαρξης που κυριαρχούσε στις ιταλικές σχολές, αλλά την άσκηση της «νοημοσύνης» με σκοπό την διεύρυνση του πεδίου των ανθρωπίνων γνώσεων μέσα από εκείνη τη διαδικασιαία διαρκούς εκλέπτυνσης των μεθόδων ανάλυσης και έρευνας η οποία, τον περασμένο αιώνα, είχε οδηγήσει στην πρόοδο όλων των επιστημών, τόσο των φυσικών όσο και των ιστορικών. Στα χρόνια που προηγήθηκαν της πρώτης εκστρατείας για την ανε-

ξαρτησία της Ιταλίας (1848), αντί να εξυφαίνει συνωμοσίες υπογείως, θεώρησε χρησιμότερο να εκδόσει, εν πλήρει μεσημβρία, μία επιθεώρηση που θα συσπειρώνε επιστήμονες και τεχνικούς, με στόχο την ανανέωση και τον εκσυγχρονισμό του ιταλικού πολιτισμού. Εμπνευσμένος από τη φημισμένη Πολυτεχνική Σχολή των Παρισίων, ονόμασε την επιθεώρηση *Il Politecnico*. Στη διάρκεια των πέντε ετών ζωής της επιθεωρήσεως, ήταν ο διευθυντής, ο αρχισυντάκτης, ο εμπνευστής και ο βασικότερος συνεργάτης της.

Η παρούσα έκδοση, στην οποία προτάσσεται μια εκτεταμένη και διεξοδική εισαγωγή του Luigi Ambrosoli, συγκεντρώνει όλα τα κείμενα που ο Cattaneo συνέταξε για την επιθεώρηση, κατανεμημένα (όπως και στην επιθεώρηση) σε «Αυθεντικές Αναμνήσεις» και «Παρουσιάσεις», από τη μία, και σε «Πληροφορίες», «Συμβουλές προς τον αναγνώστη», «Σημειώματα της συντάξεως» και «Βιβλιογραφικές ανακοινώσεις», από την άλλη. Μόνο τα κείμενα αυτά κα-

ταλαμβάνουν περίπου 1700 σελίδες, και περιλαμβάνουν ορισμένα από τα πιο γνωστά δοκίμια αυτού του εκλεκτικού και πολύπλευρου συγγραφέα. Πρόκειται για δοκίμια επιστημονικά όπως το «Varieta chimiche per non chimici», ή γλωσσολογικά όπως το «Principio storico delle lingue indo-europee», για φιλολογικές κριτικές όπως το «Don Carlo de Schiller», ιστορικές όπως το σχόλιο στην *Παγκόσμια Ιστορία* του Heinrich Leo, ή οικονομικές όπως το «Sistema nazionale di economia politica», αφιερωμένο στην κριτική της οικονομικής σκέψης του Friedrich List· υπάρχουν επίσης πολιτικές κριτικές όπως τα διάφορα κείμενα περί της αναμορφώσεως του σαρδονιστικού δικαίου, της κοινωνικής πρόνοιας και της δημόσιας παιδείας, καθώς και τεχνικές μελέτες όπως εκείνη που καταπιάνεται με την σιδηροδρομική γραμμή Μιλάνου-Βενετίας. Ο

συνδυκτικός κρίκος όλων αυτών των κειμένων είναι μια ενιαία φιλοσοφική θεώρηση που εκφράζεται καθαρά στο δοκίμιο «Considerazioni sul principio della filosofia», τα πιο χαρακτηριστικά σημεία της οποίας επαναλαμβάνονται στους σύντομους και περιεκτικούς προλόγους των επτά τόμων.

Κοσμοπολιτικός Προσανατολισμός

Η πολλαπλότητα των ενδιαφερόντων του, αναδεικνύει τον Cattaneo ιδανικό «πολυτεχνίτη», τον ιδανικότερο που γνώρισε η Ιταλία στη διάρκεια του 19ου αιώνα, ενός αιώνα που χαρακτηρίστηκε από τη ραγδαία ανάπτυξη των θετικών επιστημών, την οποία με τόσον ενθουσιασμό χαιρέτησαν οι σύγχρονοί του. «Πολυτεχνίτης» και με την έννοια ότι, πιστός πάντοτε στο, εμπνευσμένο από τον διαφωτι-

σμό και τον θετικισμό, όραμα της προόδου, ο Cattaneo εκτιμά πως η επιστήμη δεν πρέπει ποτέ να αποσυσχετίζεται από τις χρήσιμες για την κοινωνία πρακτικές της εφαρμογές. Ο πρόλογος του πρώτου τόμου, αρχίζει με την εξαγγελία των στόχων του: να αντλήσει από τις «δύσβατες περιοχές των επιστημών» στοιχεία ικανά να «γονιμοποιήσουν το έδαφος της πρακτικής» προκειμένου να «προαγάγουν και να στηρίξουν την κοινή ευημερία και την πολιτισμένη κοινωνία». Μια μεγάλη μερίδα των συνεργατών της επιθεωρήσεως, πολύ ενδιαφέροντα βιογραφικά στοιχεία των οποίων παραθέτει ο Ambrosoli σ' ένα παράρτημα, είναι χημικοί, γεωλόγοι, μηχανικοί, γιατροί, αγρονόμοι. Ο μοναδικός φιλόσοφος που κάνει την εμφάνισή του με ένα άρθρο, ο Terenzio Mamiani, μοιάζει ουρανοκατέβητος. Η φιλοσοφία του Cattaneo, που είχε ως πρότυπα τους Bacon, Locke, Vico, είναι μια θετική, «πειραματική» φιλοσοφία, αμειλικτή και ανένδοτη πολέμος κάθε μορφής μεταφυσικής. Πρόκειται για μια φιλοσοφία που έπεται των επιστημών για να τις συνθέσει, αντί να προηγείται ως προϋπόθεσή τους: «Θεωρούμε ότι ο φιλόσοφος δεν είναι έτοιμος για το λειτούργημά του χωρίς μιαν επαρκή προετοιμασία βασισμένη σε πολλές και ποικίλες γνώσεις». Και η φαντασία του φτερουγίζει: «Στον σύγχρονο κόσμο, η Αγγλία και η Αμερική που με τα εξήντα χιλιάδες καράβια τους αλακώνουν τις θάλασσες, είναι δύο ενσαρκώσεις της φιλοσοφίας του Bacon και του Locke».

Κύριος στόχος της επιθεωρήσεως είναι η επιστημονική εκλαΐκευση. Τα άρθρα του ίδιου του Cattaneo είναι ως επί το πλείστον εκτενείς παρουσιάσεις, συνοδευόμενες από σύντομα σχόλια, των βιβλίων άλλων. Ο ορίζοντάς του είναι κοσμοπολιτικός. Θεωρεί καθήκον του να επαναφέρει την Ιταλία, που έχει χάσει την παλιά της αίγλη και υπολείπεται σε πολλούς τομείς, στο ύψος του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Μεταξύ των έργων στα οποία θέλει να στρέψει την προσοχή των αναγνωστών του, υπάρχουν έργα γαλλικά, όπως το *L' Histoire de la conquête de l' Angleterre par les Normands* του Augustin Thierry, γερμανικά, όπως το *Der Kosmos* του Alexander von Humboldt, ισπανικά όπως το *Romancero del Cid* σε ιταλική μετάφραση. Ο Cattaneo επιμένει στην ανάγκη να αυξηθεί ο αριθμός των μεταφράσεων ξένων κλασικών. Με την ευκαιρία της μεταφράσεως του *Goetz von Berlichingen* του Goethe, σημειώνει: «Από καιρό επαναλαμβάνουμε διαρκώς πως είναι άμεση για την Ιταλία η ανάγκη να μεταφραστούν τα αριστουργήματα όλων των εποχών και όλων των εθνών».

Ωστόσο η ιδεώδης πατρίδα για τον Cattaneo είναι η Αγγλία. Χάρη δε στη σύζυγό του Anna Woodcock, καθολικής οικογένειας ιρλανδι-

κής καταγωγής, που ανήκε και εκ μητρός και εκ πατρός στην αριστοκρατία του Limerick, είχε την ευκαιρία να διατηρήσει συχνές προσωπικές επαφές με τον πολιτικό και πνευματικό κόσμο της Αγγλίας. Στη φιλοσοφία ακολουθεί τον Locke. Στην οικονομία υποστηρίζει την ελευθερία της αγοράς εναντίον του προερχόμενου από τη Γαλλία κολμπερισμού, θαυμαστής και θιασώτης του «σοφού [Adam] Smith». Οι απόψεις του για την ελεύθερη αγορά, εμπνέονται από τον Cobden. Στα γραπτά του περί αναμορφώσεως του σωφρονιστικού συστήματος, ένας από τους συγγραφείς που μνημονεύονται πιο συχνά είναι ο Bentham. Αντιπαράβαλλον τις δυο μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις, την Αγγλία και τη Γαλλία, θαυμάζει το πολιτικό σύστημα της πρώτης, που χαρακτηρίζεται από την υπεροχή του Κοινοβουλίου και την ευρωσπία της τοπικής αυτοδιοίκησης, ενώ οικτρίζει το συγκεντρωτικό και γραφειοκρατικό σύστημα διακυβέρνησης της δεύτερης. Σχετικά με τον αγγλικό επεκτατισμό δηλώνει (η κρίση

του ωστόσο αυτή θα γίνει τα τελευταία χρόνια της ζωής του λιγότερο κατηγορηματική): «Σε όποια γωνιά του κόσμου κι αν στρέψουμε το βλέμμα, θα συναντήσουμε τα καράβια, τα φρούρια, τα καταστήματα, τις αποικίες της Αγγλίας. Από τα απόμακρα νησιά του, το έθνος αυτό κατόρθωσε να ανοίξει τα πανιά του σ' όλες τις θάλασσες». Θαυμάζει την αγγλική αριστοκρατία γιατί δεν είναι μόνο αριστοκρατία της καταγωγής, όπως εκείνη της Βενετίας, αλλά και αριστοκρατία των ικανοτήτων, και «κομίζει την εμπειρία κάθε μεγάλου ζητήματος στο Κοινοβούλιο» που είναι προορισμένο να εξουσιάζει όλα τα έθνη που «δεν κατέχουν την τέχνη να τοποθετούν στην κορυφή των δημοσίων πραγμάτων την αξία και το πνεύμα».

Ο θαυμασμός του επεκτείνεται στις Η.Π.Α. και στο ομοσπονδιακό τους Σύνταγμα: έναντι της ενιαίας δημοκρατίας (republique) για την οποία

μάχονται οι οπαδοί του Mazzini, συνιστά για την Ιταλία μια δημοκρατία ομοσπονδιακή, και προτείνει την ονομασία Ηνωμένες Πολιτείες της Ιταλίας. Στο τέλος των *Αναμνήσεών* του από την εξέγερση του Μιλάνου, στην οποία είχε συμμετάσχει προσωπικά το 1848, αναφωνεί: «Μόνο τότε θα έχουμε πραγματικά ειρήνη, όταν θα αποκτήσουμε τις Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης». Η Αγγλία είναι επίσης η πρώτη χώρα που γνώρισε τον βιομηχανικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Ο Cattaneo δεν παύει να πλέκει το εγκώμιο της εκβιομηχάνισης και των εκπολιτιστικών αρετών της, χάρη στις οποίες θα εξαφανιστούν στο μέλλον «αυτοί οι τραχείς, ρυπαροί και αιμοχαρείς πληβείοι, οι ποδοπατημένοι από χυδαίους και άρπαγες αφέντες». Η Ιταλία, χώρα ακόμη κυρίως αγροτική, πρέπει να ακολουθήσει τα ίχνη των πιο προηγμένων εθνών, καλλιεργώντας τις θε-

τικές επιστήμες και εγκαταλείποντας μια φιλοσοφία «φλύαρη». Το *Il Politecnico* φιλοδοξούσε να είναι το όργανο αυτής της προόδου. Για τον Cattaneo καθώς και για όλους τους Ιταλούς φιλελεύθερους η Αγγλία είναι προπάντων η πατρίδα του φιλελευθερισμού. Στην Αγγλία ευδοκιμούν οι τρεις ελευθερίες που συμπορεύονται με τον πολιτισμό της ανθρωπότητας: η οικονομική ελευθερία, η πολιτική και η διανοητική ελευθερία. Ο Cattaneo, όπως είδαμε, είναι μαθητής του Adam Smith και οπαδός της τοπικής διακυβέρνησης εναντίον του συγκεντρωτικού κράτους. Πιστεύει με πάθος στην υπεροχή του δημοκρατικού πνεύματος. Θεωρεί εξάλλου βασική προϋπόθεση της προόδου την ελεύθερη διακίνηση των ιδεών. Πάνω από τις διακρίσεις που γεννούν η τραχύτητα των ηθών, πάνω από τις τυφλές προκαταλήψεις και τη σύγκρουση χυδαίων συμφερόντων, υπάρχει το «έθνος της διάνοιας» στο οποίο πρέπει και η Ιταλία να προσφέρει τη συμβολή της. Ο τρόπος με τον οποίο βλέπει την ιστορία ερμηνεύεται από την αντίθεση των ανοιχτών συστημάτων στα κλειστά, και τοποθετεί στη βίαιη κάθαρση μορφής κοινωνικής ανάπτυξης όχι την ομοιομορφία των ιδεών, αλλά την «αντίθεση». Μία από τις λέξεις-κλειδιά του (όμως η μελέτη του λεξιλογίου του Cattaneo δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί) είναι η «συνδιαλλαγή». Το ίδιο το Κράτος είναι «μια τεράστια συνδιαλλαγή».

Στη νεότητά του ο Canovig καυχόταν ότι ήταν ένθερμος οπαδός του Bentham. Μολονότι ο Cattaneo γνώριζε ορισμένα κείμενα του Bentham, φαίνεται πως δεν είχε ποτέ διαβάσει John Stuart Mill. Τον γνώρισε σε προχωρημένη ηλικία πια, από τα άρθρα που ο μαθητής του Alberto Mario έγραψε το 1863 στο *Il Doveri*, περιοδικό προσκείμενο στον Mazzini, σχετικά με το δοκίμιο του Mill «On Liberty». Σε μια ανέκδοτη ακόμη μελέτη για την απήχηση που συναντά ο Mill στους φιλελεύθερους Ιταλούς, η καθηγήτρια Nadia Urbinati αποκαλύπτει πόσο μεγάλη επίδραση άσκησε ο Άγγλος συγγραφέας στους μαθητές του Cattaneo, οι οποίοι δήλωναν θιασώτες του Mill, και πόσες αναλογίες ανακάλυψαν ανάμεσα στον δάσκαλό τους και τον συγγραφέα του δοκιμίου περί ελευθερίας.

Η Αγγλία, η πατρίδα του φιλελευθερισμού

Η σύζυγος του Alberto Mario, Jessie White Mario, σ' ένα άρθρο της που δημοσιεύθηκε στο *Contemporary Review* (1875) παρουσιάζει τον Cattaneo ως τον Ιταλό John Stuart Mill. Στην πρώτη εκτενή μελέτη σχετικά με τη σκέψη του Cattaneo που συνέταξε ο Alberto Mario και δημοσιεύθηκε στον τόμο *Teste e Figure* (1877), ο εγκωμιασμός της σκέψης του δασκάλου συμβαδίζει με τον εγκωμιασμό της σκέψεως του Mill.

Είναι ίσως σύμπτωση, όμως ο ιστορικός Gaetano Salvemini, ένθερμος οπαδός του Cattaneo, σ' ένα από τα πολυάριθμα κείμενά του, όπου μέμφεται τον τρόπο με τον οποίο διδάσκονται οι Ιταλοί φιλοσοφία, γράφει πως το μοναδικό φιλοσοφικό έργο που θα επιθυμούσε να δει να μελετάται σε όλα τα λύκεια, είναι το *System of Logic* του Mill, το μόνο από τα μείζονα έργα του Άγγλου φιλοσόφου που δεν μεταφράστηκε κατά τον 19ο αιώνα (η πρώτη του μετάφραση χρονολογείται μόλις εδώ και είκοσι χρόνια).

Είναι ίσως επίσης σύμπτωση, το ότι ένας άλλος θαυμαστής του Cattaneo ο Luigi Einaudi φρόντισε ώστε να δημοσιευθεί από τον μαθητή του Piero Gobetti το *On Liberty* το 1925, εποχή που ο φασισμός έπαιρνε σιγά σιγά την εξουσία.

Παρ' ότι η σκέψη του Cattaneo εκτιμήθηκε βαθύτατα ακόμη και από εκείνους που ακολουθούσαν διαφορετικούς φιλοσοφικούς προσανατολισμούς, η επίδρασή της ήταν ελάχιστη ακόμη και σ' εκείνους

που μπορούμε να κατατάξουμε μεταξύ των θετικών φιλοσόφων (τον Ardigò για παράδειγμα). Αυτό το είδος σκέψης δεν μπορούσε να γνωρίσει πολύ μεγάλη επιτυχία σε μια χώρα όπως η Ιταλία, όπου οι λιγοστοί οπαδοί των καθαρών και εύληπτων ιδεών υπερφαλαγγίζονται συνήθως από τους εραστές των σκοτεινών και συγκεχυμένων ιδεών, οι οποίοι τόσο βαθύτερο θεωρούν ένα σύστημα ιδεών, όσο περισσότερο αυτό είναι δύσληπτο και απροσπέλαστο για όλους πέρα από κάποιους μνημόνους. Η σκέψη του είναι ακόμη λιγότερο γνωστή στο εξωτερικό: στην πρόσφατη *Bibliografia degli scritti su Carlo Cattaneo* (1836-1987), που εκδόθηκε από τους M. Brignoti και D.L. Massagrandi (Le Monnier, Φλωρεντία 1989), τα άρθρα που τού έχουν αφιερώσει ξένοι συγγραφείς μετριώνται στα δάκτυλα. Θα πρέπει λοιπόν να μας χαροποιεί το γεγο-

νός ότι, χάρη στις συμπάθειες ενός ψυχωμένου εκδότη διατίθεται εκ νέου στα βιβλιοπωλεία μια εκτεταμένη συλλογή των κειμένων του, την οποία μάλιστα εισηγείται ένας από τους καλύτερους γνώστες του έργου του, ο Luigi Ambrosoli, του οποίου η πρώτη *Rassegna di studi cattaneani* χρονολογείται από το 1952. Ίσως έτσι δοθεί ένα έναυσμα σε κάποιον από τους άφθονους ξένους μελετητές της ιταλικής ιστορίας να καταστήσει πιο γνωστό τον Cattaneo στην πατρίδα του.

Μετάφραση από τα γαλλικά: Παναγιώτα Πανταζή
(Κέντρο Λογοτεχνικής Μετάφρασης-
Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών)

